

Sõja- ja kodurinde suhted I maailmasõjas osalenud eesti sõdurite kirjades ja mälestustes¹

Liisi Eglit

I maailmasõda kujutas endast konflikti, mis mõjutas peaaegu kõiki ühiskonna osi. Viimastel kümnenditel ajalooteaduses, etnoloogias ja antropoloogias aset leidnud muutuste tõttu on selle ja teiste sõdade uurijad hakanud sõja militaarse ja poliitilise külje² kõrval tähelepanu pöörama ka sotsiaalsele küljele. Uuritakse sõja mõju sotsiaalsetele protsessidele, majandusele, kultuurile ning eriti inimestele, kes selles ühel või teisel moel osalesid.³ Üks peamisi termineid, mida uurijad kasutavad seoses

¹ Käesolev artikkel on valminud ETFi grandid nr 8190 toetusel.

² Eesti I maailmasõja historiograafia on seni peamiselt keskendunud sõja militaarsele küljele, näiteks mobilisatsioonidele, sõjaväestruktuurile, ohvitseridele ja rahvusväeosadele: Tõnu Tannberg, „„Tsaar kui kutsub oma lapsi...“ 1914. aasta mobilisatsioonidest Eesti- ja Liivimaal,” – *Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse*, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 3 (10) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), 193–212; Mati Kröönström, „Reservväelaste mobilisatsioon Eesti- ja Liivimaal 31. juulil 1914,” – *Verbum habet Sakala: Korp! Sakala koguteos* (Tartu: Korp! Sakala, 1994), 184–196; Mark von Hagen, „Reformi piirid: paljurahvuseline keiserlik armee silmitsi rahvuslusega, 1874–1917,” – *Vene impeerium ja Baltikum. Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses II*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 18 (25), 304–322 (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010); Mati Kröönström, *Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917* (magistritöö, Tartu, 1999); Mati Kröönström, „Eesti ohvitserid – Georgi ordeni kavalerid,” *Ajalooline Ajakiri* nr 2 (1998): 49–64; Mati Kröönström, „Tsaariarmee teeninud eesti soost kaadriohvitseride sotsiaalsest päritolust,” *Ajalooline Ajakiri* nr 3 (2000): 43–50; Gregory Vitarbo, „Rahvuspoliitika ja Vene keiserlik ohvitserikorpus 1905–1914,” – *Vene impeerium ja Baltikum*, 283–303; *Rahvusväeosade loomisest Eestis: mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918*, koost. Tõnu Tannberg ja Ago Pajur (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998); Vitali Lökk, *Eesti rahvusväeosad 1917–1918: formeerimine ja struktuur* (Tallinn: Argo, 2008).

³ Neid teemasid on käsitletud mitu uurimust, näiteks: Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory* (Oxford: Oxford University Press, 2000); Stéphane Audoin-Rouzeau and Annette Becker, *14–18: Understanding the Great War* (New York: Hill and Wang, 2003); Jay Winter, *Remembering War: the Great War between Memory and History in the Twentieth Century* (London: Yale

sõja mõjuga ühiskonnale, on *sõjakogemus*,⁴ mis koosneb kahest komponendist. Esimene viitab tegelikule kogemusele, mida üksikisik või ühiskond sõja ajal läbi elas ning milline see kogemus oli. Teine kujutab kogemusele antud tähendust, kuidas seda sõja ajal kirjeldatakse ja pärast sõda mäletatakse. Kuna neid kahte osa on üsna keeruline eristada, avaldub uurijale sõjakogemuse segu mõlemast aspektist.

Eri sotsiaalsete rühmade sõjakogemuse võrdlemiseks kasutavad uurijad tihti veel kahte terminit: *sõjarinne* ja *kodurinne*.⁵ Esimene hõlmab inimesi, kes kuulusid sõjaväkke, näiteks sõdurid, ohvitserid ja meditsiinitöötajad. Nende inimeste sõjakogemus koosnes lahingukogemusest, sõjaväesisestest suhetest, elust sõjaväelises keskkonnas jne. Kodurinne haarab enda alla ühiskonna selle osa, mis sõjategevuses otseselt ei osalenud: sõdurite perekonnad, sõbrad ja tsiviilühiskond tervikuna. Nende kogemus sisaldab seda, kuidas ühiskond tuli sõja tingimustes toime, mis

University Press, 2006); Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008); Peter Gatrell, *Russia's First World War: a social and economical history* (Harlow: Pearson Longman, 2005). Eestis on see osa I maailmasõjast uus ja alles tärkav uurimisvaldkond, mis keskendub sõdurite kirjadele ja sõjakogemusele: Aigi Rahi ja Piret Jõgisuu, „Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana,” *Ajalooline Ajakiri* nr 2 (101) (1998): 29–48; Aigi Rahi ja Piret Jõgisuu, „Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast,” *Ajalooline Ajakiri* nr 3 (110) (2000): 51–67; Andreas Kalkun, „Jakob Ploomi kirjad sõjast: kirjakonventsioonid ja isiklik tragöödia,” *Akadeemia* nr 3 (2008): 559–589; Liisi Eglit, „Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas” (bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2009). Leidub ka uurimistöid, mis keskenduvad sellele, kuidas sõda mõjutas Tartu Ülikooli: Sirje Tamul, „Tartu Ülikool venestamise, sõja ja sulgemise ohus (1882–1918),” – *Vene impeerium ja Baltikum. Venustus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses II*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 18 (25) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010), 69–126.

⁴ Vt nt: Joanna Bourke, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain, and the Great War* (Chicago: The University of Chicago Press, 1996); Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (New York: Basic Books, 1999); George Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars* (Oxford: Oxford University Press, 1991); *Uncovered Fields: Perspectives in First World War Studies*, ed. by Jenny Macleod and Pierre Purseigle (Leiden: Brill Academic Publishers, 2004); *Commemorating War: the politics of memory*, ed. by Timothy G. Ashplant, Graham Dawson and Michael Roper (New Brunswick: Transaction Publishers, 2004).

⁵ Inglise keeles *fighting front* ja *home front*. Vt nt *Gender and War in twentieth-century Eastern-Europe*, ed. by Nancy M. Wingfield & Maria Bucur (Indianapolis: Indiana University Press, 2006).

probleeme sõda tekitas ja millist arengut see esile kutsus; kuidas tuli ühiskond toime ilma sõjarindele lahkunud liikmeteta ja millisel viisil panustati sõjategevusse. Kuigi kodurinne ei viita tingimata sotsiaalsetele rühmadele, mis on tihedalt seotud sõjas võitlevate sõduritega, on sõjaaegsest ühiskonnast (millest suur osa teenis mingil hetkel sõjaväes)⁶ üsna keeruline leida kedagi, kes ei ole seotud mitte ühegi sõduriga.

Käesolevas artiklis kasutab autor kahe rinde kontseptsiooni juhtumiuuringus, mis analüüsib eestlastest sõdurite ja Eesti (*resp.* Balti kubermangude) ühiskonna vahelist suhet I maailmasõja ajal. Lähtematerjalina toetutakse põhiliselt sõdurite kirjadele ja mälestustele, vähemal määral ka päevikutele. Valitud materjal avaldab oma eripärast tulenevalt eelkõige sõdurite vaatenurka antud teemale, ent annab teavet ka kodurinde kohta. Paraku leidub arhiivides vähe sõdurite naiste ja sugulaste kirju või mälestusi,⁷ samuti sõjaväes teeninud eesti naiste (nt meditsiiniõdede) omi. Seetõttu tuleb kahe rinde vahelisi suhteid analüüsides kasutada sõdurite vaatenurka.

Hoolimata kahe rinde kontseptsiooni edukast kasutamisest sõjakogemuse analüüsis,⁸ ei ole see eristus alati täiesti õigustatud. Nii ida- kui ka läänerindel esines olukordi, kus sõja- ja kodurinded geograafiliselt kattusid, st lahingutegevus jõudis tsiviilühiskonda.⁹ Seetõttu ei ole otstarbekas eristada kahte rinnet nende asukoha põhjal või eraldada sotsiaalseid rühmi vastavalt sellele, kas lahingutegevus mõjutas neid otseselt või mitte. Lisaks oli sõjaväe tagalateenistuses inimesi, kes osalesid lahingutes harva või ei osalenud üldse.¹⁰ Ka ei ole õigustatud ajalookirjanduses pahatihti

⁶ Eestis osales sõjas otseselt kuni 100 000 inimest (1897. aasta rahvaloenduse järgi moodustas see 10% kogu rahvastikust, mis oli 1 002 700 inimest). Andreas Kappeler, „Hiliskeiserlik Vene impeerium moderniseerumise ja traditsiooni vahel,“ – *Vene impeerium ja Baltikum: venustus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. I*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 16 (23) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2009), 51–92.

⁷ Haruldase näitena vt: Kalkun, „Jakob Ploomi kirjad sõjast,“ 559–589.

⁸ Vt nt *Gender and War*.

⁹ Eestis toimus see 1918. aasta veebruaris, kui Saksa sõjavägi okupeeris Eesti. Lääne-Eesti saared okupeeriti veidi varem, alates 1917. aasta oktoobrist.

¹⁰ Näiteks avaldab eestlase Adolf-Arthur Kuldkepi päevik kogemuse, mis ei sisaldanud võitlemist lahinguväljal, vaid koosnes peamiselt ellujäämiskogemusest paljurahvuselises Vene sõja-

kasutatud rinnete eristus sugude järgi: sõjarinde moodustasid mehed, kodurinde naised.¹¹ Oli naisi sõjarindel, kelle kogemus kattus vähemalt osaliselt sõdivate meeste omaga, aga ka mehi kodus, kelle läbielamiste osaks olid samasugused kogemused, nagu oma lähedasi sõjarindelt koju ootavatel naistel.

Kaks rinnet ei olnud eraldatud nii täielikult, kui võiks arvata. Peale eelnimetatud aspektide suhtlesid sõja- ja kodurinde inimesed üksteisega, jagades oma tundeid ja kuulates teise poole kogetut. Muude aspektide kõrval moodustas oma kogemuse jagamine ja teiste kuulamine olulise osa nii sõja- kui ka kodurinde sõjakogemusest kui tervikust. Seepärast on sõja sotsiaalse külje analüüsimiseks võimalik kasutada sõja- ja kodurinde kontseptsiooni, keskendudes sellele, kuidas kaks rinnet omavahel suhtlesid ja milliseid kuvandeid nad teineteisest löid. Tõsiasi, et suhted ja vastastikused kuvandid olid sõja ajal dünaamilised, muudab sellise analüüsi veel huvitavamaks.

Käesolev artikkel keskendub peamiselt kahe rinde suhetele sõja ajal, kuid käsitleb põgusalt ka sõjale ja/või demobilisatsioonile vahetult järgnenud perioodi.¹² Sõjaaegseid suhteid analüüsides kirjeldatakse kahe rinde vahelist suhtlust ning selle muutumist, kasutades sõdurite kuvandeid sõja- ja kodurindest. Sõjajärgset perioodi uuritakse järgmiste küsimustega: mis oli sõja ajal muutunud, milline olukord ootas sõdureid kodus ja kuidas see mõjutas sõdurite kogemust? Ka sõjajärgse perioodi puhul kirjeldatakse sõdurite enesekuvandit ja ühiskonna kuvandit ning püütakse selgitada, miks need kuvandid erinesid kirjades olevatest.

väes, kus pinged eri rahvuste vahel olid tavalised. Vt Adolf-Artur Kuldkepi päevik, originaal Tarvo Kuldkepi valduses.

¹¹ Maureen Healy, „Civilizing the Soldier in Postwar Austria,” – *Gender and War*, 47–69.

¹² Eestlased demobiliseeriti enamasti vahetult enne või pärast Saksa okupatsiooni algust 1918. aasta veebruaris.

Sõjaaegne suhtlus: sõdurite kirjad Postimehele

Kaks rinnet suhtlesid teineteisega sõja ajal mitmel moel: näiteks kirjade, postkaartide ja ajalehtede kaudu või sõdurite puhkuse ajal.¹³ Käesolevas uurimistöös kasutatakse sõdurite kirju ajalehele Postimees,¹⁴ sest see on mahukaim sõja ajal üles tähendatud eesti sõdurite sõjakogemust kirjeldav materjalikogu.¹⁵ Kuna need kirjad olid kirjutatud avaldamiseks ajalehes, iseloomustavad nad sõdurite ja ühiskonna kui terviku suhtlust.

Nende kirjade põhjal üldistuste tegemisel tuleb olla ettevaatlik, sest kirjade hulga ja sõdurite koguhulga vahel on suur erinevus. Samuti mõjutab kirju sõjatsensuur, sõdurite enesetsensuur ning ka toimetuse tsensuur.

¹³ Vt nt *Behind the lines: powerful and revealing American and foreign war letters – and one man's search to find them*, ed. by Andrew Carroll (New York: Scribner, 2006); Sabine Giesbrecht, „Deutsche Liedpostkarten als Propagandamedium im Ersten Weltkrieg,” *Lied und Populäre Kultur / Song and Popular Culture* 50/51 (2005/2006): 55–97; В. И. Старцев, „Почтовая открытка как средство идеологической обработки населения в начале первой мировой войны,” – *Россия и Первая мировая война: (материалы международного научного colloquiuma)* = *Russia and first World War: (materials of an international scientific colloquium)*, ред. Н. Смирнов (Санкт-Петербург: Буланин, 1999), 96–100; Emmanuelle Cronier, „Leave and Schizophrenia: *Permissionnaires* in Paris during the First World War,” – *Uncovered Fields*, 143–158.

¹⁴ 1914. aastal, kohe pärast sõja puhkemist, käivitas Postimees sõdurite kirjade kogumise kampaania, et neid ajalehes avaldada. Selle põhjuseks oli vajadus tuua lugejateni „mõned kohad, mis meie soldatite tegevusest kodustele inimestele huvitust pakuvad”. Vt *Postimees*, 26. august (8. september) 1914, 3. Võib oletada, et selle kampaania eesmärgid võisid olla ka ühiskonna patriotismi suurendamine, näidates sõdurite erksust ja kangelaslikkust, ning lugejate hulga kasvatamine, avaldades kirju põnevatel teemadel. Kirju avaldati ainult 1914. ja 1915. aastal. Üheks põhjuseks võis olla asjaolu, et Postimehe silmis ei olnud kõik kirjad (eriti need, mida leht võis tsenseerimata avaldada) piisavalt huvitavad ja hästi kirjutatud. Näiteks vastas Jaan Tõnisson ühele 1915. aasta detsembri kirjale, kus küsiti, miks Postimees neid kirju enam ei avalda: „Sõjameeste kirju meil lehes enam ei avaldata. Pääleegi olid need nõrgad”, EAA 2111.2.19, 116. Vaatamata sellele saatsid sõdurid oma kirju Postimehele kuni sõja lõpuni (või demobiliseerimiseni).

¹⁵ Aastatest 1914–1917 on säilinud umbes 500 Postimehele saadetud kirja ning käputäis kirju sõjajärgsest perioodist: kirjad saksa kolonistide küsimuses ja sõjaväelaste kirjad nende elu ja tegevuse ning sõjavastaste meeleolude kohta (EAA 2111.2.17); sõjaväelaste kirjad nende elu ja tegevuse ning soovide kohta, järelepärimised, arvamused kaasaegse olukorra kohta (EAA 2111.2.18); sõjaväelaste kirjad nende elu ja tegevuse ning soovide kohta, kirjad seoses kaastööga ja keeleküsimustega (EAA 2111.2.19); sõjaväelaste kirjad nende elu ja tegevuse ning soovide kohta, kirjad poliitilises elus toimunud muutuste ja kõlbeliste väärnähtuste kohta (EAA 2111.2.20); rindesõdurite kirjad nende elu ja tegevuse ning soovide kohta, kirjad saksa kolonistide, kaastöö ja lehetellimise asjus (EAA 2111.2.25).

Vene sõjaväe tsensuuril olid oma nõrgad küljed, mistõttu oli seda mõnikord võimalik vältida.¹⁶ Seevastu enesetsensuur oli püsiv ning mõjutas kirjade sisu mitmel moel. Sõduritele oli vastumeelne kirjutada teemadel, mida ametlik tsensuur keelas (väeosade asukoht, lahingutegevus, kaotused jne), ning tavaliselt nad lihtsalt eirasid neid teemasid: „Suuremat uudist ei saa ma teile pakkuda, nagu ju teate, et meie õrn paber põrutavat uudist ei kannu.”¹⁷ Tõenäoliselt arvestasid sõdurid ka Postimehe toimetuse tsensuuriga.¹⁸ Enesetsensuuri üks osa oli seotud lugejaskonnaga, mida sõdurid kujutasid oma kirjadel olevat (ajalehele saadetud kirjade puhul ühiskond tervikuna), mistõttu varjati tihti oma halba olukorda või üritati end näidata hoopis kangelasena.¹⁹ Siiski olid eesti sõdurid oma kirjades Postimehele enamasti avameelsed, kirjeldades näiteks oma keerulist olukorda paljurahvuselises Vene sõjaväes.²⁰

Kirjadega soovisid sõdurid anda teavet kodurindele: koduseid tervitades anti ühtlasi märku, et autoritega on kõik korras, teatati haavatud, surnud või autasustatud kaassõduritest. Enamikule kirjadele on alla kirjutatud mitu autorit (näiteks kõik ühe väeosa eestlased) ning pöördutud on kodurinde kui terviku poole: „Aastase sõjaväljal viibimise järel oleme praegu jälle Petrogradis ja tervitame kodumaalasi, sugulasi, sõpru, tuttavaid, kõige rohkem veel Eesti neidusid ja palume nendega kirjavahetust.”²¹

¹⁶ John T. Smith, „Russian Military Censorship during the First World War,” – *Revolutionary Russia* 14, no 1 (2001), 71–95. Näiteks kirjeldasid mõned eestlaste kirjad tegevust lahinguväljal, andes teavet väeosade täpsete asukohtade, kaotuste jne kohta, ning need jõudsid adressaadini tsenseerimata: E. Rungi kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 43. Selle põhjuseks võis olla asjaolu, et need kirjad olid kirjutatud eesti keeles, tsensurid lihtsalt ei mõistnud nende sisu ning lasid need läbi. Teisest küljest esines palju kaebusi, et tihti tsenseeriti eestlaste kirju terviklikult.

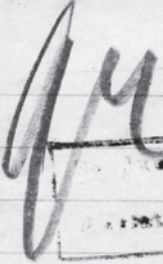
¹⁷ Otto Vaine kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 277.

¹⁸ Sõjatsensuuri keelustatud teemad olid keelustatud ka ajalehes. Teisest küljest soovis Postimees saada ja trükkida huvitava ja kaasahaarava sisuga kirju. Näiteks kirjutas toimetaja ühe kirja kohta: „Ei paku palju huvitavat, mis huvitav, ei saa avaldada,” EAA 2111.2.18, 21. Kuna sõdurite eesmärk oli saada avaldatud, üritasid nad oma kirju vastavalt kohandada.

¹⁹ Vt nt: Nelja eesti sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 31.

²⁰ Vt: Liisi Eglit, „Kirjad, päevikud ja mälestused Esimeses maailmasõjas osalenud eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena,” – *Eesti ajaloo* 19.–20. sajandil. *Uurimusi historioograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest*, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 19 (26) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012) (ilmumas).

²¹ Eesti sõdurite kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 136.

30
20

9 APR. 1915
 Eesti Rahva Muuseum

Austatud postimehe
 toimetus

palume nendele viidudella
 ruumi lubada ja neid viidusid
 teie loialt viidowasse lehte
 üles panna

Kõrmasel loobudes
 ja walmuajale minnes
 jätame kõiki sugulasi ja sõpra
 ja arsti neidusid jumalaga

Johannes Pärn Kõjandest
 August Reili Kodawest
 Michael Päll Jõgewalt
 Eduard Pohlak Lõewest
 Pester Rätsep Rannust
 Johannes Ploowits Unipihast
 Aupanklult.

Eesti sõdurite kiri Postimehele (1915). Eesti Ajalooarhiiv

Letter, written by Estonian soldiers to the newspaper Postimees (1915)

Eriti just pühade ajal tänasid sõdurid kodurinet ja Postimeest neile saadetud kingituste ning ajalehtede eest, soovides, et need pakid ka edaspidi saabuksid.²² Mõni sõdur kirjutas isegi luuletusi.²³

Peale tervituste sisaldab enamik kirju sõdurite mõtteid oma olukorrast, suhetest teiste sõdurite või rindepiirkonna kohalike inimestega ning üldiselt kõigest uuest, mida nad kogesid. Sõdurid viibisid uues keskkonnas, uues maailmas ning üritasid seda kodustele edasi anda,²⁴ kasutades vahel üsna põnevaid metafoore: „Õhtul, kui välja ronisime, oli mäekülg sarnaseid aukusid täis, et Sinu venna elumaja võiks sisse pista.”²⁵ Teisest küljest tundsid sõdurid, et kodurinne ei suuda kunagi täielikult mõista nende kogemust, eriti läbielatud raskusi: „Raske on kõigest sellest viletsusest inimesel aru saada, kes ise sellest sõjakarikast joonud ei ole.”²⁶

Seetõttu üritasid sõdurid jagada oma kogemust, kuid vahel ka sulgusid endasse, kartes kodurinde mõistmatust. Sõja jõhkrat ja verist külge, kaotusi, sõjakuritegusid ja rüüstamisi kirjades väga tihti ei mainita. Kuigi siin mängis oma rolli ametlik tsensuur, tulenes see ka halvustamise kartusest: sõdurid tundsid, et kodurinne ei mõista nende kannatusi ja kurnatust ning seetõttu ei loodetud ka, et mõistetaks kogemuse keerulisemat poolt, näiteks rüüstamisi. Võrreldes Lääne (Ameerika, Inglise, Prantsuse) materjaliga, käsitlevad eestlaste kirjad neid teemasid üsna tagasihoidlikult.²⁷ Seega võis oma osa mängida ka sõdurite ühiskondlik taust.

Lisaks info jagamisele enda olukorra kohta kasutati Postimehele saadetud kirju ka sõdurite infonälja kustutamiseks. Et eestlased viibisid

²² Postimees korraldas või aitas korraldada mitu kampaaniat sõdurite ja nende perede abistamiseks, näiteks heategevuslikud peod, loteriid ja korjandused. 1914. aastal käis peatoimetaja Jaan Tõnisson ise sõjarindel sõduritele kodurindel kogutud toitu ja riideid viimas. Vt *Postimees*, 18. november (1. detsember) 1914, 3. Sõdurid väärtustasid neid pingutusi väga: EAA 2111.2.19, 300–301.

²³ Vt nt Aleksander-Voldemar Mätsoni kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 228–229.

²⁴ Vt nt Juhan Hurda kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 21–25.

²⁵ Sõdur Kristjani (perekonnanimi märkimata) kiri „kallile sõbrale Jaanile”, EAA 2111.2.18, 5–6. See kiri on adresseeritud autori sõbrale, kes saatis selle Postimehele avaldamiseks.

²⁶ Kooliõpetajast sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 327–328.

²⁷ Läänerinde materjaliga tutvumiseks vt nt Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing*.

meid hobis-annustuse on jätnud? -
 Sin kirjutab sõja liinid, Sells-
 kont, kesklasi ja kujutab meie
 ääsi ja maha jäätud kallikari!
 So Soovinud sõja liini Sells-
 kont kirjell lüüd soomsaid Tõulu
 pinnasid. Soovinud P. Mähär-
 T. Laumets - M. Ounapu;
 13^u Aad. Cmp. nauru
 Heerimpoelal poma.
 2^u paapaja.

Annustatud Postimees-

Meie palume kõig teid et võotasi
 wawer. meie teovitus. omas-
 lenes. ruumi teha

Meie palume kesklase
 Sellskont. annustatud
 Oehe taomeetaja

Eesti sõdurite kiri Postimehele (1917). Eesti Ajalooarhiiv

Letter, written by Estonian soldiers to the newspaper Postimees (1917)

venekeelses keskkonnas ja paljud neist ei osanud vene keelt,²⁸ muutis see kodurindelt laekuva teabe eriti oluliseks. Sõdurid tahtsid saada eesti-keelset teavet oma kodukubermangude kohta ning hindasid seetõttu Postimehe saabumist kõrgelt: „Nüüd saame korralikult kodumaa poolt õigeid teateid, mis meil senimaani kätte saamata olid.”²⁹ Enamik sõdureid nägi teisi eestlasi harva,³⁰ nad tundsid end sõjarindel üksildastena ja tähtsustasid suhet kodurindega.

Teabe kõrval otsisid eestlased emakeelset meelelahutust ja kirjutasid kirju, lootuses leida kodurindelt kirjasõpru. Sõdurid kurtsid sageli igavuse ja üksilduse üle kaevikutes: „Üksinda siin mädasoos laskekraavis istudes võib viimati totraks jääda.”³¹ Samuti oli üsna tavaline pidada päevikutes arvet kirjade saatmise ja kättesaamise kohta ning arvutada, millal oodatud kiri peaks saabuma.³² Sõdurid tänasid Postimeest ja selle peatoimetajat Jaan Tõnissoni ning soovisid, et ajalehe saadetised jätkuksid ka edaspidi: „Kui Jumal elupäevi jagab, et võime ajalikult elada, tahame ikka ainult Postimeest lugeda. Ta on meile nõnda vaimusse jäänud, et muid lehtesid Teie ainsa ja lugupeetud lehe kõrval hinnata ei jaksa.”³³

Kodu- ja sõjarinne sõdurikirjades

Kirjade hulk ja sisu annavad märku sõdurite suhtelisest üksildusest sõjaväes ning suhte tähtsustamisest kodurindega. Huvitaval kombel ei leevendanud kahe rinde suhtlus sõdurite üksildustunnet, vaid vastupidi, mõnikord isegi võimendas seda. Üks kahe rinde suhteid iseloomustav

²⁸ Ehkki on üsna keeruline välja selgitada, mis tasemel eestlased I maailmasõja ajal vene keelt oskasid, on raskusi, mida eesti sõdurid vene keelt kõnelevas keskkonnas läbi tegid, laialdaselt kirjeldatud nii kirjades kui ka kollektiivses mälus. Vt nt Tundmatu eesti sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 45–46p.

²⁹ Haavatud sõjameestekiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 92.

³⁰ Vene sõjaväe rahvuspoliitika põhimõtete tõttu oli enamik vähemusrahvuste sõdureid laiali paisatud eri väeosadesse. Eesti rahvusväeosad moodustati alles 1917. aastal. Vt nt: *Rahvusväeosade loomisest Eestis*; Lokk, *Eesti rahvusväeosad*.

³¹ E. Runge kiri Postimehele, EAA 2111.2.25, 14–15p.

³² Vt nt A. Friedemanni päevik, originaal Tartu ülikooli arhiivinduse õppetoolis.

³³ Eduard Kure kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 113.

aspekt on viis, kuidas sõdurid esitasid kirjades oma enesekuvandit (teadlikult või alateadlikult) ja millisena nad samas nägid kodurinet. Nagu järgnevalt näha, muutusid sõdurite ja ühiskonna suhted ning kuvandid sõja ajal märgatavalt ning need muutused olid vastastikustes seostes. Täpsemalt on võimalik eristada kolme etappi alates sõja algusest kuni 1917. aasta keskpaigani. Sellele järgnenud perioodi sõja lõpuni iseloomustavaid kirju on kahjuks väga vähe.

Alates sõja algusest kuni 1915. aasta lõpuni nägid sõdurid ennast vaprate võitlejatena, kes on päästmas oma riiki ja lähedasi hirmsa vastase käest: „Oleme praegu vapralt saksa poisid kõigi nende koledustega tagasi löönud, missugune rõõm eesti rahva tuleviku lahendamaid päevi näha, on saksa poisid meie ees põlvili seisnud, kui vangid on võetud, et elusse jääks, ikka meile alla andnud.”³⁴ Need kirjad näitavad sõdurite kõrgendatud patriotismi, usku Vene „aururulli” tugevusse ja peagi saabuvasse võitu. Sõdurid mäletasid üsna selgelt ka seda, kuidas nad olid lahkunud kodurindelt kangelasena „rahva müriseva hurraa”³⁵ saatel. Need kirjad kirjeldavad tihti Vene sõjaväe võidule viivat tegevust, sakslaste nõrkust ja viimaste sõjakuritegusid kohalike elanike vastu.³⁶

Sõdurid nägid ühiskonda sellisena, nagu see oli siis, kui nad olid mõni kuu tagasi lahkunud: ootava, toetava ja armastavana. Sõdurite äraaatmisi kirjeldati positiivsetes toonides, märkides hurraahõiskeit ning kaasajagatud kingitusi: „... ei puudunud ka kingitused sõjameestele, nii suruti palju lahkujatele kingituseks pihku kirjaümbrikke, pabereid [---] paberosse, tubakat jne.”³⁷ Samuti hakkasid sõdurid meenutama sõjaelset ühiskonda mõningase nostalgiaga, kirjeldades rahulikku ja muretut elu, mis neil oli olnud ning mille sõda oli neilt võtnud: „... aga sel ilusal päeval on äikesepilv üles tõusnud ja enne kui keegi teda aimab, lööb juba välk ja tuli on üle maa lahti.”³⁸ Sõdurid lootsid kiiret kojupääsemist pärast sõja võidukat lõppu ja oma igapäevaelu jätkumist. Need positiivsed kuvandid mõjutasid kahe rinde vahelisi suhteid: sõdurid olid üsna julgustavad

³⁴ Eesti sõdurite kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 56.

³⁵ J. Reichmanni kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 10.

³⁶ Vt nt Juhan Hurda kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 7.

³⁷ J. Reichmanni kiri Postimehele.

³⁸ Nelja eesti sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 31.

ja rahustasid ühiskonda, pajatades muuhulgas naljakaid lugusid. Kodurinnet püüti julgustada ka luuletustega:

Siiski, meil on mehi, meil on rauda,
meil on maad, kust leida hauda.
Meil on tuld ja meil on tina,
küll see kõrvetab Willemi nina!³⁹

Alates 1916. aastast kuni 1917. aasta Veebruarirevolutsioonini muutusid sõdurite ja ühiskonna kuvandid märgatavalt. Sõja pikenedes ja Vene sõjaväe taganedes ei näinud sõdurid ennast enam vaprate ja peatselt võidukalt kojunaasvate võitlejatena. Vastupidi, nad pidid paratamatult ka vastast tunnustama.⁴⁰ Sõdurid ei kujutlenud enam sõda õiglase lahinguna kurja vastase vastu, vaid mõttetu verevalamisena, mis oli põhjustatud mitte saksa rahva, vaid kõigi osapoolte (sh Vene impeeriumi) juhtkondade poolt: „Kui palju raskust, unetaolekut, surmahirmu, külma- ja näljahäda on kogu Euroopa sõjamehed möödaläinud kahe ja poole aasta jooksul ära kandnud.”⁴¹ Sõdurid olid väsinud ja tüdinenud ning neil oli üha keerulisem sõjapidamist enda jaoks mõtestada. Mõned uurijad on rõhutanud sõjajaegse ühiskonna poolt sõduritele seatud norme, mis sidusid nende mehelikkuse kangelaslikkuse ning sõja verise poolega.⁴² Eelkõige sõja alguses või kodurindelt lahkudes tegid seda ka mõned sõdurid ise: „Kaks korda pörkas hullu vaenlase surmav kuul minu, vaba eesti mehe raudselt rinnalt tagasi [---], kolmat korda tõttan ma uue rammuga, uus vaba veri ja kättemaksuviha südames voolamas, tagasi mäsleva verise võitluse

³⁹ Eesti sõdurite kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 5.

⁴⁰ Sõdurite kirjadele, mälestustele ja päevikutele toetudes muutus vastase (eelkõige sakslaste) kuvand sõja ajal märgatavalt. Sõja alguses, patriootilistest tunnetest ja enesekindlusest innustatuna, kujutasid eestlased vastast võika, ara ja jõuetuna. Aja jooksul (eriti alates 1915. aastast) muutus kuvand lugupidavamaks: vastane oli visa ja isegi härrasmehelik, sarnasem eestlaste enesekuvandiga. Kirjades leidub mõni viide vennastumisele 1915. aasta jõulude ajal ja 1916. aasta lihavõtetel. Alates 1917. aasta veebruarist muutus kuvand taas. Ühest küljest ei hoolinud revolutsiooni laineharjal mõned sõdurid eriti vastasest, teisest küljest tundis enamik sõdureid, et viimaks oli aeg sakslasi lüüa.

⁴¹ Kooliõpetajast sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 327–328.

⁴² *Gender and War*, 6–7.

tormimürinasse kapsapäid raiuma. [---] Ma olen vaba ja mehine mees, kel vahva ja võitleja süda on sees.”⁴³ Kuivõrd suur osa sõduritest ei suutnud neid norme aga alati täita ning tundis rindel viibides hirmu või ängi, nägid nad end seetõttu mehelikkuses läbikukkununa. Teisisõnu, kuigi oli ka mõningaid erandeid,⁴⁴ tegid sõdurid 1916. ja 1917. aastal läbi üsna valuliku enesekuvandi muutumise protsessi kangelasest lihtsõduriks.

Sõdurid nägid ennast jätkuvalt kodumaa kaitsjatena, ent patriootiline retoorika oli vähenenud. Nad hakkasid tundma ennast ohvritena, keda on pandud keerulisse olukorda kaitsma oma kodumaad: „Ei tule uni. [---] Veel tundi paar ja meie patareid peavad hävitava tule avama vaenlase seisukohtade peale ja siis läheb jalavägi [---]. Meie ruttame teid päästma oma elu ja verega, kodumaa viljad, väljad, metsad ja majad. Pidi see tõesti nii tulema, et vaenlane oma jala julges üle Düüna tõsta!”⁴⁵ Kirjades säilis siiski ka teatud annus positiivsust, näiteks igatsesid mõned sõdurid endiselt sõja võidukat lõppu: „On küll see aeg pikk ja igav, vaenlane tugev, kuid sellegipärast talle ükskord jalad alla teeme, et ta linnutiivil tagasi läheb, enne ei taha meie kodugi tulla.”⁴⁶

Kodurinde kuvand halvenes: ühest küljest oli sõduritel endiselt meeles nostalgiline sõjaeelne kuvand kodust; teisalt tajusid nad muutusi, mida see sõja ajal läbi tegi. Kahjuks olid sõdurite silmis need muutused ühiskonnas kasvav moraalitus, truudusetus ja alkoholism. Ehkki sõdurid pidasid ennast jätkuvalt kodurinde kaitsjateks, hakkasid nad kahtlema, kas viimane oli piisavalt tänulik või seda pingutust väärtki: „Suurelt isamaalt ja kallilt kodumaalt kuulduvad ka kurvad sõnumid. [---] Paljudel naistel on mees sõjas meelest ununenud võõrast rahvusest sõdurit kodus kallistades. Eesti neiudki [---] ei ole sõjas sõdivale peiule truuks jõudnud jääda. Koduõlu ning koduviin uputab mõnes maakonnas viimase mõistliku meele. [---] Meil on siin ohvrialtari otsatu valus kuulda, et meie ohver, valatud higi ning verega, teid lunastada ei jõua, kui teie lohakuse rabasosse ära uppumas olete.”⁴⁷

⁴³ EAA 2111.2.20, 228–229p.

⁴⁴ Vt nt Kaardiväelase Aleksander Joosti kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 100.

⁴⁵ Polgu eesti sõdurite nimel T. Uibopuu kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 317–318.

⁴⁶ Tundmatu eesti sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 7–7p.

⁴⁷ Kooliõpetajast sõduri kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 327–328.

*Sõjaväelased Tšernigovi lähedal metsas õhupalliga tegelemas
(August Näpi foto, 1916). Eesti Rahva Muuseum*

*Soldiers with an aerostate in the forest near Chernigov
(photo by August Näpp, 1916)*

Koos kuvanditega halvenesid ka kahe rinde suhted. Hurraahüüdeid ja kingitusi täis sõja algus oli jäänud minevikku. Kodurinne pidi tegelema oma probleemidega (näiteks majandusliku olukorraga⁴⁸) ega saanud täielikult keskenduda sõdurite raskustele, nagu oli seda teinud sõja alguses. Sel perioodil vähenesid tunduvalt sõdurite tänukirjad kingituste eest; vastupidi, nad hakkasid kurtma üksildust ja süüdistasid kodurinnet enda unustamises: „Oleme juba kaua aega vaenuväljal kannatanud ja kõigist ära unustatud.”⁴⁹ Reipad üleskutsed kirjutada vapratele võitlejatele olid

⁴⁸ Näiteks avaldas Postimees 1916. aasta 19. oktoobril Vene impeeriumi eri linnade finantsseisundi aruande, mis kirjeldas, kuidas nende rahaline olukord järk-järgult halvenes. Selle peamine põhjus oli Postimehe sõnul linnade väljaminekute kasv, mis oli suurel määral põhjustatud vajadusest sõdureid majutada ja toita. *Postimees*, 19. oktoober (1. november) 1916, 2.

⁴⁹ Eesti sõdurite kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 298.

Sõjaväelased ja talurahvas taluõuel. Vilniuse kubermang, Vileika maakond, Korsakovitši küla (August Näpi foto, 1917). Eesti Rahva Muuseum

Soldiers and peasants in a farm. Korsakovichi, Vileika County, Vilnius Province (photo by August Näpp, 1917)

jäänud minevikku ning sõduritel oli nüüd teistsugune, tagasihoidlikum lähenemine: „Kaugel kodumaast, võõrast rahvast ümbritsetud, palun kodumaalasi ka mind mitte hoopis ära unustada. Oleksin väga tänulik, kui mõni suguõde ehk -vend eesti ajalehti saadaks.”⁵⁰

Kahe rinde vahel tuli ette ka konflikte. Näiteks suhtusid sõdurid tõsiselt sellesse, kui keegi kodurindelt süüdistas neid vääritudes tegudes. Kui Vasteliinast pärit Postimehe kaastööline Arumets kurtis lehes, et sealsed tüdrukud olid sõdurite majutamisel nende majadesse käitunud väärilt, vastasid samad ärritunud sõdurid „Et meie siiatulekuga ühes siin olevad neid kõlbeliselt on langenud, on meile arusaamata. [---] Oleme enamasti kõik naisemehed, kellel omad perekonnad on, oskame õigesti

⁵⁰ Aleksander Zirki kiri Postimehele, EAA 2111.2.19, 49.

kõlblust hinnata. [---] Oleme ausad sinelikandjad, oskame vahet teha ausate ja auta tegude vahel, meiega kokku puutudes ei või iialgi neiu, vanemad inimesed ega lapsed kõlbeliselt langeda. Näib, et Arumets ei tea õieti, mis on au.”⁵¹

Kolmanda perioodi ajal – 1917. aastal, mõni kuu pärast Veebruari-revolutsiooni – sõdurite enesekuvand paranes. Nad hakkasid ennast taas kujutama kangelastena, kes võitlevad vapralt ülla eesmärgi nimel: „Praegu elame rõõmuga käesoleval kevadel ja tunneme, nagu oleks uuesti sündinud. Sest vabaduse päike paistab idarannal ja ta kuldsed kiired soojendavad eesti sõjameeste rinda ja äratavad hinges uue elu ja olu. Sest tunneme käevartes nagu hiiglaste jõudu ja kontides Kalevipoja tugevust. Sest tunneme, nagu oleks katkenud rasked ahelad jalgadelt ja kätelt.”⁵² Samuti taastus sõdurite varasem usk sõja peatsesse ja võidukasse lõppu: „Olge julged, et võit meie käes on, sisemine vaenlane on langenud, nii peab ka välimine langema ja täielik rahu tulema.”⁵³

Sõdurid nägid koduseid uue korra kaitsjatena kodurindel. Sellest perioodist pärit kirjad ei sisalda moraalsuse puudumise või truudusetuse süüdistusi; selle asemel näitasid sõdurid üles tänu kodurinde vastu: „Tere, vaba Venemaa ja Venemaa pojad ja õed! Soovin palavast südamest teile õnne. Selle vahva töö eest, mis teie seal kaugel kodumaal üles näitasite.”⁵⁴ Koos kuvanditega paranesid ka suhted. Siiski oli kirjades üsna palju hoia-tusi: „Ainult teie vaadake selle [sõdurite võitluse] peale tõsiselt, jätke parteilised tülid, isiklikud jonnid ja ühinege meiega!”⁵⁵ Sõdurid kippusid rõhutama koduste ja kodurinde kohustusi: „Vennad maapidajad, tooge kõik vili turule ja aidake meie ülalpidamist. Sest teie teate, et mitte üks tera ei saa nüüd kaduma minna, vaid saab kõik isamaa poegade päästmis-

⁵¹ Sõdur Töögermann Postimehele väeosa eesti sõdurite nimel, EAA 2111.2.20, 38–39. Sõdurite kiri oli vastuseks Postimehes avaldatud lühikirjutisele: „Vastseliina ümbruses elutsevate neidude kõlblisest langemisest teatakse juba seitsaadiki palju pajatada, kui võõrad ollused sinna korterisse asusid.“ Vt *Postimees* nr 19, 24. jaanuar (6. veebruar) 1917. Vahetult pärast seda saabus Postimehele Arumetsa kiri (EAA 2111.2.20, 40–41), kus ta väitis, et sõdurid said temast valesti aru ning ta oli oma varasemas kirjutises vihjanud pigem tüdrukute, mitte sõdurite süüle.

⁵² Rudolf Kooli kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 97–98.

⁵³ Eesti sõdurite kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 119.

⁵⁴ Juhannes Sommeri kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 103.

⁵⁵ Fried. Sibula kiri Postimehele, EAA 2111.2.20, 125–133.

seks tarvitatama. Vennad, noored kui ka vanad, rinnad ette ja kõik tööle kuni hiilgava lõpuni, see on minu soov.⁵⁶

Kuigi eesti sõdurid ei kasutanud mõisteid *sõjarinne* ja *kodurinne*, võib öelda, et nende mõtetes selline jaotus eksisteeris. Sõdurid kujutasid ennast kaevikutes istuva ja verevalamistes võitleva poolena, koduseid aga nende poolt kaitstava objektina. Veelgi enam, sõdurid tõstsid ennast esile ühiskonnas sõjaga tegeleva poolena ega rõhutanud selle mõju tsiviilühiskonnale. Kuni 1917. aastani sisaldasid kirjad väga harva sõdurite muret selle üle, kuidas sõda mõjutas kodurinnet.⁵⁷ Sõdurid kaldusid nägema kodurinnet nende võitluse varustaja ja toetajana, kes on sõjameeste vapruste eest igavesti tänulik. Kahjuks on säilinud vähe kirju 1917. aasta lõpust ja 1918. aastast, kui lahingutegevus jõudis Eesti kodurindele; seetõttu on raske öelda, kuidas mõjutas see asjaolu sõdurite suhtumist.

Sõdurid nägid kahte rinnet ühiskonna eri osadena, millel olid samad eesmärgid: võita sõda ja arendada ühiskonda. Kui sõdurid noomisid kodurinnet moraali puudumise ja alkoholismi pärast, tõlgendasid nad koduste käitumist tänamatusena nende pingutuste eest. Eriti Veebruarirevolutsiooni ajal ja vahetult pärast seda oli palju kirju, mis kirjeldasid kahe rinde tööjaotust: sõdurid võitlesid välisvaenlasega, kodurinne sisevaenlasega. Ka siin palusid sõdurid ühiskonnal end toetada: „Meie siin teeme ööd ja päevad tööd, kaevame kraavisid, pillume mulda vallidesse, peksame postisid maa sisse, mässime okastraati... Aidake! Mõtelge, tundke, et meile kõike tarvis on, et meie midagi muud enese tarvis ei jõua teha! Andke meile kõik, mis tunnete hää olema ja tarvis, saatke kinnitust sõnas ja teos, et meie igal hommikul üles ärgates tunneks värsket jõudu oma soontes, värsket vaimustust oma töös, ühist ühendust teiega! See on teie püha kohus isamaa ees!”⁵⁸

Kahe rinde vahelisi suhteid sõja ajal ilmestas sõdurite soov püsida ühenduses kodurindega ja nende huvi sealsete sündmuste vastu. Seda on näha just Veebruarirevolutsioonile järgnenud perioodil, kui sõdurid hakkasid mõtlema kahe rinde, nende erinevate ülesannete ja ühiste ees-

⁵⁶ Juhannes Sommeri kiri Postimehele.

⁵⁷ Haruldase näitena vt Samuel Torga kiri Postimehele, EAA 2111.2.18, 2.

⁵⁸ Fried. Sibula kiri Postimehele.

märkide peale. Teisest küljest tähistab ebaühtlane suhtlus ja probleemid, mida kirjad väljendavad, teatud distantsi püsimist kahe rinde vahel: sõdurid ei jaganud oma kogemust täielikult ega paistnud samal ajal mõistvat ka kodurinde oma.

Kahe rinde taasühinemine sõdurite mälestustes ehk sõjajärgne aeg

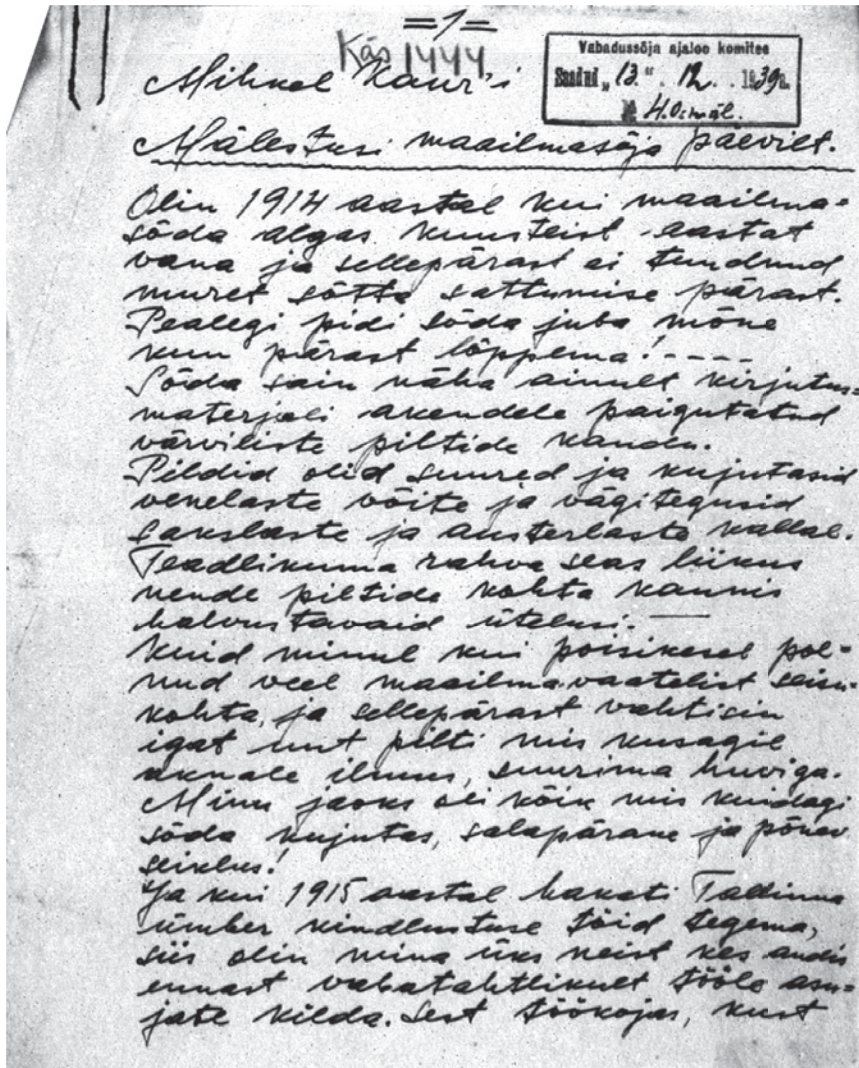
Olgugi et sõja ajal suhtlesid sõdurid kodurindega, on eestlased sellest kirjutades üsna napisõnalised.⁵⁹ Seetõttu tuleb taasühinemist uurides keskenduda sõjajärgsele ajale.⁶⁰ Sõdurite ja nende koduste sõjajärgseid suhteid analüüsid toetatakse umbes 30 eesti sõduri mälestustele, mis on kirjutatud 1920. ja 1930. aastatel vastusena Vabadussõja Ajaloo Komitee kampaaniale.⁶¹

Tingituna Eesti sotsiaalpoliitilisest olukorrast (eriti pärast 1934. a riigipööret) ning asjaolust, et mälestused olid kirjutatud lootuses, et Vabadussõja Ajaloo Komitee need avaldab, mõjutas mälestuste sisu kahtlemata autorite enesetsensuur. Sõdurid tundsid silmatorkavalt ärevust lünga pärast nende tegeliku kogemuse ja narratiivi vahel, mida nad arvasid, et avalik arvamus neilt ootas: „V.a Vabadussõja Ajaloo Komitee.

⁵⁹ Tavaliselt sõdurid ainult mainivad oma lahkumist ja saabumist. Isegi seda teemat edasi arendades kalduvad nad märkima pigem oma üllatust kui selgesõnalist vaimustust: „Seni polnud ma sugugi hellitanud mingisuguseid kojusaamise lootusi. Olin sidemed eraeluga kuidagi lõpetanud ja ei tahtnud ennast hellitada petlikkude lootustega. [...] Nüüd aga seisin tõsiasja ees, et tuli hakata minema siiski kodupoole. Esiteks justkui ei uskunud endas seda teadet. Kui aga teised ka üksteise järele välja tulid ja ka olid vaimustatud, et saavad koju, siis tuli kuidagi harjuma hakata sellega. Teiste vaimustus kuidagi haaras ka mind.” Mihkel Kauri mälestused, ERA 2124.3.374, 57.

⁶⁰ Käesolevas artiklis on allikmaterjalist tingituna käsitletud sõjajärgse perioodina eelkõige Saksa okupatsiooni aega ning sellele järgnenud lühikest perioodi enne Vabadussõja algust. See oli aeg, kui enamik eesti sõdureid demobiliseeriti ning koju tagasi pöördus.

⁶¹ Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon, ERA 2124. Ehkki VAKi üleskutsed olid suunatud Vabadussõja veteranidele ning kutsusid üles kirjutama Oktoobripöörde mõjudest, Saksa okupatsioonist ning Vabadussõjast, kirjeldasid mitmed nii Esimeses maailmasõjas kui ka Vabadussõjas võidelnud veteranid oma ilmasõja kogemust ning kahe sõja vahelist perioodi. Üleskutset vt nt: Postimees, 3. mai 1921, 2. VAKi tookomisjoni kogutud mälestused on Riigi-arhiivis ka digiteeritud ning Saaga kaudu kättesaadavad.

I maailmasõja algus. Lehekülj Mihkel Kauri mälestustest. Eesti Riigiarhiiv

Beginning of the World War I. A page of Mihkel Kauri's memoirs

Siinjuures saadan Teile mõne ülesvõtte ja sugu kirja, kirjas ei ole midagi tähtsat ega kangelasetegusid, kirjutasin, mis mina isiklikult läbi elanud ja mina arvan, et ega sellega midagi katki ole, visake ahjutulle ja on asi lõppenud. Seda palun, et ärge pahaks pange, mina ei ole mitte ajakirjanik, kes mõistab hästi riimida.⁶² Kuna need mälestused olid kirjutanud sõdurid, kes olid võidelnud ka 1918. aasta lõpus alanud Eesti Vabadussõjas, oli nende kodus veedetud aeg üsna lühike ning sellest ajast pärit mälestused pole kuigi detailirohked ega analüüsivad.

Mõlemad rinded olid sõja ajal muutunud ja sõjajärgses taasühinenud ühiskonnas tekkisid pinged. Sõdurite naasmisega kaasnenud ühe põhiprobleemina on välja toodud vastuolu sõdurite ootuste ning tegelikkuse vahel: sõdurid pidasid kodurinnat meeles sellisena, nagu see oli siis, kui nad lahkusid, ning vahepeal toimunud muutused (perede lagunemine, naiste emantsipatsioon jms) tekitasid naastes pettumust.⁶³ Eestlaste puhul ei paista see päris nii olevat, kuivõrd kirjade analüüs näitab, kuidas kodurinde kuvand juba sõja ajal järk-järgult halvenes. Sõduritel oli sõjaeelsest ühiskonnast nostalgiline kuvand, kuid see ainult võimendas nende tähelepanelikkust ühiskonnas toimuvate muutuste suhtes (eriti 1916. aastal). Kuigi Veebruarirevolutsioon parandas sõdurite suhet kodurindega ja selle kuvandit, pole teada, kui kaua selle soodne mõju kestis – 1917. aasta teisel poolel oli olukord üsna teistsugune (eufooria vähenes, Vene sõjavägi oli lagunemas jne), kuid kahjuks on selle aja kohta alles väga vähe materjali.

Eestlaste madalaid ootusi näitab tõsiasi, et nad sageli ei väljendanud erilist õnnetunnet, kui said teada kojusaatmisest: „1917. a jõulu keskmisel pühäl sain 21 päevaks puhkusele ja sõitsin koju. Selle aja möödudes võltsisin puhkuseloa kuni jaanuarikuu lõpuni 1918. a. Peale seda jäin koju hea õnne peale ja olin niikaua, kui tulid sakslased Eestisse. Siis kutsuti mind Rakveresse ja anti vabastamise paberid, mille järele sõjaväeteenistusest lõplikult vabanesin.”⁶⁴

⁶² Aleksander Haameri mälestused, ERA 2124.3.146, 5p.

⁶³ Uurijad on nimetanud vastuolu sõdurite lootuste ning tegelikkuse vahel sõjakogemuse müüdiks (*Myth of War Experience*). Stephen Garton, „Longing for war: nostalgia and Australian returned soldiers after the First World War,” – *Commemorating War*, 222–223; Mosse, *Fallen Soldiers*, 5–7, 22, 166–168.

⁶⁴ Hans Välimähe mälestused, ERA 2124.3.1738, 19.

Ehkki eestlastel ei olnud kojumineku suhtes suuri ootusi, puutusid nad siiski kokku paljude raskustega. Sõja ajal olid perekonnad võõrdunud; mõni sõdur kirjeldas isegi, kuidas kodused ei tundnud teda enam ära: „Kuju jõudes ei tunne mind keegi, vaid kõik vaatavad kuidagi kahtlaselt minule, oletades mingit tumeda eesmärgiga sissetunginud võõrast enese ees nägevat.”⁶⁵ Üllataval kombel kalduvad eestlased tavaliselt neist asjust vaikima, isiklikke probleeme rõhutamata. Töö otsimise probleemide kohta leidub vaid üksikuid kommentaare: „Olin nüüd jälle vaba sõjaväeteenistusest ja püüdsin omal käel leiba teenida. Aga palgad olid Saksa võimude poolt nii närused määratud, et ei tasunud omal alal töötamist. Nädala palgast jätkus vaevu ühe päeva toiduks!”⁶⁶ Ka tsiviililuga üldise harjumise (ehk „tsiviliseerumine”, nagu Maureen Healy seda Austria kogemuse taustal tabavalt nimetab)⁶⁷ raskuste kohta esineb vaid üksikuid viiteid: „Siin endises õhkkonnas tundus kõik nii endine. Ununes sõduri koopaelu. Siiski tükkisid mälestused vahest ürgjõuliselt esile. [...] Nii oli sõdurielu oma pitseri kustumatult vajutanud juba minu isikule, et ka siis, mil selleks polnud mingit vajadust, vähegi ennast unustades see ikka jälle esile tungis.”⁶⁸

Eesti sõdurite kogemuse taustal on küsitav, kui põhjalik nende tsiviliseerumine üldse oli. Kui Austria, Prantsusmaa või Briti sõdurite jaoks oli nelja-aastane sõjaperiood teatud kõrvalekalle – ehkki oluline, kuid siiski nende elus vaid üks periood, mille järel nad pöördusid tagasi oma tsiviilelu juurde –, siis eestlaste jaoks oli kõrvalekaldeks pigem mõnekuine periood kahe sõja vahel. See mõjutas nii sõdureid kui ka kodurinet: äsja oma elu uuesti üles ehitamisega algust teinud sõdurid olid sunnitud taas teadmata ajaks uude sõtta minema. Teisest küljest võis mobilisatsioonikutse mõne sõduri jaoks kohanemise raskuste tõttu ka kergendust tähendada. Lääne mälestustes esineb tihti nostalgiat ja igatsust naasta rinde-

⁶⁵ Harald-Viktor Dahli mälestused, ERA 2124.3.90, 61.

⁶⁶ ERA 2124.3.374, 143.

⁶⁷ „Tsiviliseerumine” (saksa k *Umarbeitung*) tähendab tsiviilühiskonnaga kohanemist nii füüsiliselt (näiteks vormirõivaste seljast võtmine ja tsiviilirõivaste selga panemine) kui ka psühholoogiliselt (verevalamiste ja võitluse unustamine ning igapäevase tsiviilelu jätkamine). Vt ka: Healy, „Civilizing the Soldier.”

⁶⁸ ERA 2124.3.374, 62.

joonele⁶⁹ ning eesti sõduritel tõesti oli see võimalus. Siiski esineb eestlaste mälestustes Vabadussõtta mineku kirjeldustes ülivähe emotsioone – nii positiivseid kui ka negatiivseid. Patriotismi ja eufooria väljendamise asemel (nagu see oli I maailmasõja esimestel kuudel) kommenteerisid sõdurid uue sõja algust üsna lühidalt: „Vabadussõtta mobiliseeriti mind detsembrikuul 1918. a Rakveres.”⁷⁰ Võib-olla tulenes see asjaolust, et ehkki Lääne sõduritel ei olnud võimalust ja/või kohustust taas sõtta minna, siis nad unistasid sellest, olles samal ajal pettunud ühiskonnas, mille nad pärast sõda eest leidsid; eestlastel, vastupidi, oli see võimalus ning neil ei olnud seetõttu selliseid nostalgilisi tundeid.

Peale muutuste sõdurite isiklikus elus leidsid samal ajal aset ka kaalukad poliitilised ja ühiskondlikud muutused. 1914. aastal läksid eestlased sõtta, et võidelda tsaari ja kodumaa eest: „Ja igamees tulime rõõmu ja hurraa-hüüetega Tartust välja meie keisrihärra ja isamaa ja eesti vendade eest võitlema viimse veretilgani.”⁷¹ Pärast Veebruarirevolutsiooni demonstreerisid nad oma ustavust uuele valitsusele: „Elagu vabadus, elagu uus riigivalitsus!”⁷² Ajaks, kui eesti sõdurid koju naasid, oli Eesti esmalt saavutanud autonoomia, seejärel kuulutanud välja iseseisvuse ning lõpuks okupeeritud Saksa sõjaväe poolt. Need muutused mõjutasid ka eesti sõdurite vaatenurka oma kogemusele.

Esiteks oli eestlastel raskusi oma sõjakogemuse määratlemisega: mille eest nad võidelnud olid? Mälestuste kokkuvõtetes leidub väga vähe viiteid põhjustele, miks nad olid sõtta läinud, ning selle kohta, kas nende lootused ja ootused selle lõpplahendusest olid täitunud või purunenud.⁷³ Samal ajal ei näinud Saksa okupatsiooni ajal ka võimud ega avalik arvamus naasvaid sõdureid võidukate kangelastena, kellena nad end vähemalt sõja alguses kujutlenud olid. Nii see asjaolu kui ka ulatuslikud poliitilised ja ühiskondlikud muutused suunasid sõdureid keskenduma mitte oma

⁶⁹ Garton, „Longing for War”, 223.

⁷⁰ ERA 2124.3.1738, 20.

⁷¹ EAA 2111.2.18, 6.

⁷² EAA 2111.2.20, 98.

⁷³ I maailmasõja mälestuste lõpposas esineb väga vähe tagasisivaatavat vaatepunkti. Tavaliselt kirjutasid sõdurid ainult sellest, et nad demobiliseeriti ning nad läksid koju, teemat täpsustamata ja tundeid kirjeldamata. Vt nt: Juhan Baumanni mälestused, ERA 2124.3.52, 18.

19.

vangidele määratud kätte ja aruime teele rongika. Käisin
 käin kartulid kaasa ka need mis ise olin kogunud sest
 kartin et teepääl võib nälga jääda. Reis oli väga aeglane
 sest vangide saatmine oli suu varrest peeti kinni
 pandi ka tööle. Kartulid täin kaasa kuni Minskini et
 tahtu inna saada oli ja kartulid raskesse kanda andrin
 Minskis ühele turn naisele naela või eest ära. Siis ühel
 Novembri kuu öhtul tulin Koivaste jaamas rongilt maha
 ja jõudsin vaevalt poolpägi jala ööri kell 12 minule tund-
 mata kodu karule veldo Küberi talle. Ena võttis käin
 riided ja oli teisel hommikul ära põtetanud alid väga
 täisid täis. Kodus olid saksad juba minemas ja
 punased tulemas

Mälestuste jutustaja: Juhan Baumann
 Karula Konstaabli post

Mälestuste kirjutaja Julius Põna
 Karule Sigaste asundus

Tagasipöördumine Vene armeest. Lehekülg Juhan Baumann's mälestustest.
 Eesti Riigiarhiiv

Return from the Russian Army. A page of Juhan Baumann's memoirs

isiklikule kogemusele, vaid probleemidele, millega ühiskond tervikuna silmitsi seisis. Näiteks leidub palju kirjeldusi ühiskonna üldisest suhtumisest Saksa okupatsiooni: „Alul võeti sakslasi vastu nagu ärapäästjaid, sest enamline terror oli inimesi väga ära kohutanud.⁷⁴ Hiljem, kui selgus, et okupatsioon ja Saksa riik pole palju armulisemad, kujunes inimeste meeoleolu nendegi suhtes eitavaks.⁷⁵ Sõdurid nägid tagasivaates okupatsiooni negatiivsena ja kirjeldasid selle rõhuvat mõju: „Suvel, kui võimude

⁷⁴ Pärast bolševike riigipööret 1917. aasta oktoobris pääses Eestis valla punane terror, mis kestis Saksa okupatsiooni alguseni 1918. aasta veebruaris. See mõjutas tugevalt avalikku arvamust toleaeegselt Eesti ühiskonnast, mille tulemusena tervitati sakslasi esialgu päästjatena.

⁷⁵ K. Feldmann-Põldmaa mälestused, ERA 2124.3.128, 15.

ülalpidamine ja nõudmised läksid raskeks, küsis juba mõnigi vallavolikogu mees: „Millal nad ära lähevad?” Okupatsiooni võimude nõudmised ja maksu- ning sundmüügi normid olid koormavad.⁷⁶

Millised on sõdurite ja ühiskonna kuvandid mälestustes? Vastupidiselt sõjaaegsetele kirjadele leidub sõjajärgsetes mälestustes väga vähe endassesüüvimist – sõdurid kaldusid keskendumale rohkem ühiskonnale ja selle kannatustele Saksa okupatsiooni all. Isegi kui nad kirjeldasid isiklikke probleeme, ei süüdistanud nad ühiskonda ega teinud märkusi selle allakäigu kohta, ei jaganud hoiatus- ega õpetussõnu, nagu see oli olnud sõjaaegsetes kirjades. Seega, kuigi kirjade kohaselt oli sõja ajal kodurinde kuvand halvenenud ja sõduritel ei olnud koju naastes kõrgeid ootusi, on nende sõjajärgsed kirjeldused ühiskonna kohta üllatavalt mõistvad.

Et sõdurid neid arvamuste muutusi oma mälestustes ei analüüsinud, võib selle põhjuseid ainult aimata. Näiteks võis põhjuseks olla asjaolu, et kui kirjade autoritel oli kodurindest ainult kauge vaade, siis mälestuste autorid olid ühiskonda naasnud, taas selle osaks muutunud ning tajusid raskusi, millega see silmitsi seisis. Üks mureliku tooni ja kodu positiivse kuvandi põhjuseid võis peituda veteranide süütundes, et ei suudetud täita lubadust kaitsta kodurinnat sakslaste eest. Teisalt võis põhjuseks olla ka asjaolu, et sõdurite arvates ootas ühiskond neilt lugusid täis kangelastegusid ja mehelikke stereotüüpe ning neile ootustele reaalsuses vastata suutmata eelistasid veteranid oma probleemidest vaikida.

Tundub, et sõdurite silmis oli Saksa okupatsioon ja selle mõju ühiskonnale olulisemad kui nende isiklik lugu. Lisaks on märkimisväärne asjaolu, et nad said enne uut sõttaminekut olla kodus ainult mõne kuu: kuivõrd esialgu tajuti tohutuid ühiskondlikke muutusi, ei jäänud veteranidel hiljem piisavalt aega, et tegeleda oma isiklike probleemidega. Üheks sõdurite enda kogemuse asemel ühiskonnale keskendumise põhjuseid võib olla ka asjaolu, et 1920. ja 1930. aastatel tagasi vaadates ei tundunud I maailmasõjas osalus mälestustes esiletõstmist väärivana, sest avaliku arvamuse kohaselt oli tähtsamaid teemasid, nagu näiteks võidukas

⁷⁶ ERA 2124.3.128, 19–20.

Vabadussõda.⁷⁷ Siiski tuleb teha laiemat uurimistööd, et analüüsida sõdurite kogemust ja kuvandeid, mida nad löid endast ja ühiskonnast pärast sõda.

Kokkuvõte

Sõja- ja kodurinde kontseptsiooni kasutamine osutub eesti sõdurite ja ühiskonna vahelise suhte analüüsil kasulikuks. Selle kontseptsiooni mõnest puudusest hoolimata tuleb märkida, et ka sõdurite endi jaoks eksisteeris seda tüüpi kaksipidine nägemus, eriti pärast Veebruarirevolutsiooni. Sõdurite kirjad ja mälestused kirjeldavad enamasti autorite vaatepunkti, kahjuks puudub kodurinde vaatepunkti avav samaväärne materjal. Siin peab uurimistöö jätkuma näiteks sõjaaegsete ajalehtede analüüsiga.

Eesti sõdurite ja ühiskonna vaheline suhe oli üsna mitmekülgne ja dünaamiline nii sõja ajal kui ka pärast sõda. Sõdurikirjad näitavad, et kuigi suhtlus kodustega oli sõdurite jaoks äärmiselt oluline, ei täitnud see tingimata nende ootusi, mille tulemuseks oli mõistmatus ja arusaamatused mõlemalt poolt. Sõdurite kuvandid endast ja kodurindest olid tihedalt seotud nende kahe vaheliste suhetega. Sõja alguses olid kuvandid ja suhted üsna head, hiljem aga halvenesid märkimisväärselt. Olgugi et Veebruarirevolutsioon tõi mõningasi muutusi, pole teada, kui kaua selle mõju kestis. Sõdurite naasmine koju pärast sõda ja/või demobiliseerimist oli küll mõnevõrra problemaatiline, kuid allikate vähesuse tõttu on keeruline midagi kaalukat järeldada. Siiski on üsna selge, et suhete halvenemine ei olnud sõdurite kojutuleku kaasnähtus, vaid algas palju varem; naasmine ühiskonda pigem parandas nende suhtumist kodurindesse.

⁷⁷ Näiteks Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjoni ulatusliku Vabadussõja mälestuste kogumise kampaania käigus koguti peaaegu 1200 inimese mälestused; I maailmasõja kogemuse meenutamiseks mälestusi ei kogutud.

Bibliograafia

Arhiivid

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

2111 Ajalehe Postimees kirjastus ja trükkikoda

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

Avaldamata allikad

A. Friedmanni päevik. Originaal Tartu ülikooli arhiivinduse õppetoolis

Adolf-Arthur Kuldkepi päevik. Originaal Tarvo Kuldkepi valduses

Ajakirjandus

Postimees (1914–1918)

Artiklid ja raamatud

Audoin-Rouzeau, Stéphane and Becker, Annette. *14–18: Understanding the Great War*. New York: Hill and Wang, 2003

Behind the lines: powerful and revealing American and foreign war letters – and one man's search to find them, ed. by Andrew Carroll. New York: Scribner, 2006

Bourke, Joanna. *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare*. New York: Basic Books, 1999

Bourke, Joanna. *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain, and the Great War*. Chicago: The University of Chicago Press, 1996

Commemorating War: the politics of memory, ed. by Timothy G. Ashplant, Graham Dawson and Michael Roper. New Brunswick: Transaction Publishers, 2004

Cronier, Emmanuelle. „Leave and Schizophrenia: *Permissionnaires* in Paris during the First World War,” – *Uncovered Fields: Perspectives in First World War Studies*, ed. by Jenny Macleod and Pierre Purseigle, 143–158. Leiden: Brill Academic Publishers, 2004

Eglit, Liisi. „Kirjad, päevikud ja mälestused Esimeses maailmasõjas osalenud eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena,” – *Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 19 (26). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012 (ilmumas)

- Eglit, Liisi. „Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas”. Bakalaureuse-töö, Tartu Ülikool, 2009. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetoolis
- Fussell, Paul. *The Great War and Modern Memory*. Oxford: Oxford University Press, 2000
- Gatrell, Peter. *Russia's First World War: a social and economical history*. Harlow: Pearson Longman, 2005
- Gender and War in twentieth-century Eastern-Europe*, ed. by Nancy M. Wingfield and Maria Bucur. Indianapolis: Indiana University Press, 2006
- Giesbrecht, Sabine. „Deutsche Liedpostkarten als Propagandamedium im Ersten Weltkrieg,” *Lied und Populäre Kultur / Song and Popular Culture* 50/51 (2005/2006): 55–97
- Hagen, Mark von. „Reformi piirid: paljurahvuseline keiserlik armee silmitsi rahvuslusega, 1874–1917,” – *Vene impeerium ja Baltikum. Venustus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses II*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 18 (25), 304–322. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010
- Kalkun, Andreas. „Jakob Ploomi kirjad sõjast: kirjakonventsioonid ja isiklik traagöödia,” *Akadeemia* nr 3 (2008): 559–589
- Kappeler, Andreas. „Hiliskeiserlik Vene impeerium moderniseerumise ja traditsiooni vahel,” – *Vene impeerium ja Baltikum: venustus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. I*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth. Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 16 (23), 51–92. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2009
- Kröönström, Mati. „Eesti ohvitserid – Georgi ordeni kavalierid,” *Ajalooline Ajakiri* nr 2 (1998): 49–64
- Kröönström, Mati. „Reservväelaste mobilisatsioon Eesti- ja Liivimaal 31. juulil 1914,” – *Verbum habet Sakala: Korp! Sakala koguteos*, 184–196. Tartu: Korp! Sakala, 1994
- Kröönström, Mati. „Tsaariarmees teeninud eesti soost kaadriohvitseride sotsiaalsest päritolust,” – *Ajalooline Ajakiri* nr 3 (2000): 43–50
- Kröönström, Mati. *Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917*. Magistri-töö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu: 1999, käsikiri Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetoolis
- Lokk, Vitali. *Eesti rahvusväeosad 1917–1918: formeerimine ja struktuur*. Tallinn: Argo, 2008

- Mosse, George. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press, 1991
- Rahi, Aigi ja Jõgisuu, Piret. „Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana,” *Ajalooline Ajakiri* nr 2 (101) (1998): 29–48
- Rahi, Aigi ja Jõgisuu, Piret. „Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast,” *Ajalooline Ajakiri* nr 3 (110) (2000): 51–67
- Rahvusväeosade loomisest Eestis: mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918*, koost. Tõnu Tannberg ja Ago Pajur. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998
- Smith, John T. „Russian Military Censorship during the First World War,” *Revolutionary Russia* 14, no 1 (2001): 71–95
- Tamul, Sirje. „Tartu Ülikool venestamise, sõja ja sulgemise ohus (1882–1918),” – *Vene impeerium ja Baltikum. Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses II*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth. Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 18 (25), 69–126. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010
- Tannberg, Tõnu. „„Tsaar kui kutsus oma lapsi...” 1914. aasta mobilisatsioonidest Eesti- ja Liivimaal,” – *Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse*, Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 3 (10), 193–212. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998
- Uncovered Fields: Perspectives in First World War Studies*, ed. by Jenny Macleod and Pierre Purseigle. Leiden: Brill Academic Publishers, 2004
- Vitarbo, Gregory. „Rahvuspoliitika ja Vene keiserlik ohvitserikorpus 1905–1914,” – *Vene impeerium ja Baltikum. Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses II*, koost. Tõnu Tannberg ja Bradley Woodworth. Eesti Ajalooarhiivi toimetised/Acta et commentationes archivi historici estoniae 18 (25), 283–303. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010
- Winter, Jay. *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008
- Winter, Jay. *Remembering War: the Great War between Memory and History in the Twentieth Century*. London: Yale University Press, 2006
- Старцев, В. И. „Почтовая открытка как средство идеологической обработки населения в начале первой мировой войны.” – *Россия и Первая мировая война: (материалы международного научного colloquium)* = *Russia and first World War: (materials of an international scientific colloquium)*, ред. Н. Смирнов, 96–100. Санкт-Петербург: Буланин, 1999

Relations between fighting front and home front in letters and memoirs of Estonian WWI soldiers

Liisi Eglit

The aim of this article is to take a glance at the WW I experience of Estonian soldiers and society. More precisely, I use the concepts of fighting front and home front in order to analyse the relationship between Estonian soldiers and society during and shortly after the war. When analysing the relations during the war, I characterize the communication between the two fronts, trying to explain the relationship and the transformations it went through by using the images of both fronts in the soldiers' eyes. Concerning the post-war period, I portray the soldiers' self-image as well as the image of the society and analyse why these images were different from those characteristic to the wartime period.

In describing the relations during the war, I have used soldiers' letters to a popular Estonian daily newspaper *Postimees*, which indicate the communication between soldiers and the society as a whole. Due to a broad gap between the amount of letters and the total number of soldiers, generalizations should be made carefully. Letters were affected by military censorship, soldiers' self-censorship, and in this case also by editorial censorship. With their letters, soldiers wished to give information to home front – to let their home folk know that they were all right by greeting them, or to give information about their situation and thoughts about it. While Estonians were in a Russian-speaking environment and many of them did not speak the language, receiving information and entertainment from home front was also extremely important.

The amount and content of the letters reveal soldiers' relative solitude in the army and the importance they ascribed to the relationship with home front. Interestingly enough, instead of revealing soldiers' aloneness, the communication between two fronts sometimes even magnified it. One of the aspects characterizing the relationship between the two fronts is the way soldiers presented their self-image in the letters (consciously

or subconsciously) and at the same time how they saw the home front. As I show in the article, the relationship and images of soldiers and society changed considerably during the war and these transformations were interrelated.

From the beginning of the war until the end of 1915, soldiers saw themselves as courageous fighters, saving their homeland from the evil enemy. These letters show soldiers' heightened patriotism, assurance of strength of the Russian steamroller and upcoming victory, often describing weakness of the enemy and the latter's war crimes towards the local population. Soldiers' wave-offs as heroes were widely portrayed. Home front was perceived as a waiting, supporting and loving community, and the pre-war society was often commemorated with a bit of nostalgia. These positive images influenced the relations between two fronts: soldiers were quite reassuring, calming the society not to worry, even telling funny stories.

From 1916 until the Russian February Revolution of 1917 the images of soldiers and society changed considerably. As the war dragged on and the Russian Army was retreating, soldiers did not see themselves as courageous and soon-to-be victorious fighters and were bound to give some credit to the enemy as well. Soldiers still saw themselves as protectors of their homeland, but the patriotic rhetoric had diminished. The image of home front deteriorated: soldiers had the nostalgic pre-war image of home in mind, but as they learned the changes it was going through during the war (decreasing morality, unfaithfulness and ascending alcoholism), soldiers started to reconsider whether home front was thankful enough or even worthy of their effort. Along with the images, the relations between two fronts were deteriorating as well. Soldiers wrote significantly less thank you letters for gifts; on the contrary, they complained about their loneliness and accused home front of forgetting them. There were also conflicts between two fronts, for example, when somebody from home front blamed soldiers for dishonourable deeds.

During the third period – year 1917, few months following the February Revolution – soldiers' self-image improved. They portrayed themselves again as heroes, courageously fighting for a noble cause. At the

same time, soldiers saw the home folk as defenders of the new order back home. The letters from this period do not contain accusations about the lack of morality or unfaithfulness; instead, soldiers showed their gratitude towards the home front. Along with the images, the relations improved as well, although the letters remained quite full of cautions and warnings.

Although Estonian soldiers did not use the notions fighting front and home front, this sort of division existed in their minds. Soldiers portrayed themselves as the party sitting in trenches and fighting in bloodsheds, their home folk represented the object they were defending. Moreover, soldiers often tended to accentuate themselves as the party dealing with the war and did not emphasize the effect war had on civil society. Nevertheless, they saw two fronts as separate parts of society, which had the same goals. Especially during the February Revolution and shortly after that, there were many letters describing the division of labour between two fronts: soldiers were fighting the enemy on the outside; home front would fight the enemy on the inside.

In the analysis of the relations between soldiers and society after the war, I use about 30 Estonian veterans' memoirs, written in 1920s and 1930s, answering a campaign of Committee of History of the War of Independence. While these memoirs were written with hope of being published by Committee, and due to the socio-political situation of Estonia (especially after the *coup d'état* of 1934), self-censorship had an effect on the content of memoirs. As the authors of these memoirs also fought in the Estonian War of Independence, starting in the end of 1918, the time they spent back home was quite short and the memoirs of it are therefore not very elaborate.

It is usually stated that while both fronts had changed during the war, the rejoining post-war society brought on tensions, affected by a clash between soldiers' expectations and reality. This does not seem to be the case for Estonians, as their image of and relationship with home front gradually deteriorated during the war. Soldiers had in mind the pre-war society as a nostalgic image, but it only magnified their attentiveness towards the ongoing transformations in the society. Despite this, Estonian veterans still faced many hardships like problems of finding work

or reattaching to their families. Nevertheless, they generally tended to remain silent about these matters and not to stress their personal problems.

Estonian veterans had difficulties in defining their war experience: the conclusions of the memoirs contain hardly any references to the reasons why they had joined the war and whether their hopes and expectations about its outcome had been fulfilled or shattered. At the same time, during the German occupation, the authorities and the public opinion as well did not see the returning soldiers as glorious saviours they had been hoping for at the beginning of the war. This, as well as the extensive political and social changes caused soldiers to concentrate not on their private experience, but on the problems society as a whole was facing.

Unlike wartime letters, there is hardly any self-reflection in the post-war memoirs, which leaves the soldiers' self-image withheld. Even when the soldiers described their personal problems, they neither blamed the society nor gave any remarks about its degradation, cautions or teachings. Therefore, even though according to the letters the image of home front had deteriorated during the war and soldiers did not have any great expectations when returning home, their post-war descriptions of the society are surprisingly empathetic. As soldiers did not analyse these changes of the opinion in their memoirs, one can only assume the causes of that. It could have been due to the fact that while the authors of the letters had only a distant view on the home front, the authors of the memoirs had returned to the society, become a part of it again and perceived the hardships it was facing. One of the reasons for the ruthless tone and positive image of home could have been the guilt for failing to keep the promises of protecting the home front from the Germans. It is also important to remember that in soldiers' minds the society expected from them stories full of heroic deeds and masculine stereotypes; as soldiers felt they had not lived up to that norm, they preferred to be silent about their problems and chose to concentrate on the society as a whole.